

Feedback op de laatste set opbrengsten voor het leergebied Burgerschap door de vakinhoudelijke experts voor Burgerschap, te weten Wiel Veugelers, Chris Holman, Hessel Nieuwelink, Samira Boutchibti en Marc de Vries.

Vraag aan de vakexperts:

Als vakexpert vragen we u te reflecteren op de vakinhoudelijke kwaliteit van de laatste set opbrengsten van het ontwikkelteam Burgerschap. Het doel van de reflectie is om tot een betere onderbouwing van de opbrengsten te komen en om de kwaliteit van de opbrengsten te versterken. De focus ligt op de bouwstenen, maar in relatie tot de geformuleerde visie en grote opdrachten. Per bouwsteen is een toelichting geschreven op de samenhang, doorlopende leerlijn en brede vaardigheden. Voor deze reflectie geven we u de volgende aandachtspunten en bijbehorende reflectievragen mee:

1. Vakinhoudelijke kwaliteit: In hoeverre sluiten de bouwstenen (in relatie tot de geformuleerde visie en grote opdrachten) aan op recent vakinhoudelijke ontwikkelingen in de wetenschap? Hoe verhouden de bouwstenen zich tot recente ontwikkelingen in beleid, in de onderwijspraktijk en in de samenleving?
2. Kern: In hoeverre richten de bouwstenen (in relatie tot de geformuleerde visie en grote opdrachten) zich op de kern van het leergebied, dat wil zeggen dat wat voor alle leerlingen in po en vo relevant is? Bieden de bouwstenen voldoende houvast voor verdere uitwerking en aanvulling?
3. Samenhang: In hoeverre borgen de bouwstenen (in relatie tot de geformuleerde visie en grote opdrachten) de samenhang (bijvoorbeeld tussen disciplines, domeinen en/of vaardigheden) binnen het leergebied?
4. Doorlopende leerlijn: In hoeverre bieden de bouwstenen (in relatie tot de geformuleerde visie en grote opdrachten) een basis voor een doorlopende leerlijn po-vo, in aansluiting op de voorschoolse periode en het vervolgonderwijs? Wat is uw visie op de keuzes die zijn gemaakt ten aanzien van de opbouw van inhoud in een doorlopende leerlijn van po onderbouw, po bovenbouw, vo onderbouw en aanbevelingen vo bovenbouw?

Onderstaand vindt u de antwoorden van de vakexperts op deze vragen.

Reactie 1

Algemeen commentaar

Het is knap wat de leraren in korte tijd voor elkaar gekregen hebben en hoe sterk de systematiek is die met name in de bouwstenen terug te vinden is. Hier hebben enorme verbeterlagen plaatsgevonden. Tegelijkertijd zie ik fundamentele problemen in het document.

- De definitie is onvoldoende onderscheidend. Er wordt amper aangegeven wat burgerschap niet is
- De keuze voor bepaalde concepten is niet duidelijk verantwoord (bijv. democratie en diversiteit)
- Er worden onnodige normatieve keuzes gemaakt (zoals deliberatieve democratie)
- De denkwijzen zijn dermate algemeen dat het weinig toevoegt
- Het is onduidelijk op welke inzichten uit de politieke socialisatie-theorie wordt voortgebouwd bij het maken van de bouwstenen
- Het is onnavolgbaar (en volgens mij ook niet verdedigbaar) waarom de doelen voor de onderbouw vo gelijkgesteld worden met de doelen voor bovenbouw vmbo (en bij havo/vwo niet).

Definitie van burgerschap

Definitie is weinig onderscheidend, zoals bij verschillende feedback al meegegeven was. Een van de problemen in huidige werkveld is dat het voor scholen onduidelijk is wat nu precies burgerschap is en wat niet. Curriculum.nu verheldert dit maar in zeer beperkte mate. Dat is echt een (fundamentele) gemiste kans. Ook is het een van de oorzaken dat de relatie met andere vakgebieden niet altijd even duidelijk is. Hoe verhoudt burgerschap zich nu precies tot pesten, tot duurzaamheid, tot de verzorgingsstaat? Gaat burgerschap net zo goed over directe persoonlijke relaties in de klas en in de voetbalvereniging? Of moeten deze aspecten eigenlijk niet tot burgerschap gerekend worden? Een uitwerking waarbij antwoorden gegeven worden op dergelijke vragen is tijdens het traject regelmatig gevraagd en noodzakelijk voor het werkveld maar levert curriculum.nu niet op. bij de kader op p.3 wordt vooral de nadruk gelegd op de maatschappelijke component (dat onderschrijf ik ook) maar in de uitwerking wordt het toch ook vaak weer erg micro ingevuld door nadruk op individueel handelen te leggen (zie bijv denkwijzen). Op p.3 wordt bovendien de koppeling gemaakt met 'liefde'. Dat is toch een concept dat weinig met burgerschap te maken heeft. Dit is erg verwarrend.

Omschrijving roept ook vragen op. Wat wordt hiermee bedoeld: "Dat biedt scholen de mogelijkheid om deze waarden te interpreteren en meer of minder gewicht te geven." Wordt hiermee bedoeld dat sommige scholen een eigen interpretatie van vrijheid kunnen kiezen en weinig gewicht aan gelijkheid kunnen geven. Ik denk dat bedoeld wordt dat de precieze nadruk die gekozen wordt kan verschillen (vrijheid en gelijkheid botsen en er kan voorrang aan een van beiden gegeven worden maar beide waarden worden meegenomen) maar dat is niet precies wat hier staat en roept vragen op.

Kleiner punt (maar niet onbelangrijk). Waarom is nu precies gekozen om democratie en diversiteit als kern aan te wijzen? Waarom is niet voor vrijheid en gelijkheid gekozen? Of de democratische rechtsstaat en individuele autonomie? Of mondiale interdependentie en individuele verantwoordelijkheid? De keuze komt nu wat willekeurig over. Een overtuigende inhoudelijke verantwoording van beide begrippen ontbreekt. Met name bij diversiteit vind ik het ook zeker bediscussieerbaar. Dat legt namelijk nadruk op verschillen tussen mensen, er valt veel voor te zeggen dat niet diversiteit maar eerder inclusiviteit, individuele of collectieve autonomie betere begrippen zouden zijn geweest.

Inhouden

Bij inhouden wordt een wensbeeld beschreven als zijnde staande praktijk. Dat is eerder al aangegeven maar staat nog steeds in de tekst. Inderdaad veronderstelt veel theorie dat de school een democratie in het klein is en dat jongeren op school burgerschap kunnen oefenen. Empirisch onderzoek, zeker in Nederland, komt tot andere conclusies. Blijft problematisch dat dit zo voorgesteld wordt.

Problematisering van 'omgaan met diversiteit' en 'het streven naar sociale cohesie' is op zijn plaats. Diverse theorieën laten zien dat beide aspecten ook problematische kanten hebben. Er mag ook anders naar gekeken worden. dit zijn wel erg sterk normatieve benaderingen, lijkt mij geen plaats te hebben in dit document.

Zeer problematisch dat gekozen wordt voor een deliberatieve democratie. Dit is op zeer veel niveaus een zeer problematische keuze. Een curriculum kan niet voor één normatief model kiezen. In veel politieke besluitvorming vindt deliberatieve democratie en zeer beperkte plek. Nederland kent veel meer een traditie van consensusvorming en lijkt een tendens richting meerderheidsbesluitvorming te kennen. het bereid leerlingen dus voor op verkeerde model. Daarbij kent elk model flinke problemen, ook de deliberatieve democratie. Zo miskent het machtsrelaties, emoties en te weinig aandacht voor ongelijke kansen. Dat neemt curriculum.nu allemaal mee.

In de visie komt het concept 'conflict' niet voor terwijl het een van de fundamentele aspecten van een democratische rechtsstaat is.

Kleinere punten

P4: waarom staat er 'meer of mindere mate van kritische burgers'? waarom deze nuancering? Waarom staat dat niet bij 'actief zijn'? welke keuzes zijn hier gemaakt? Het is niet te volgen.

P4: bij inhouden wordt niet aangegeven dat democratie (en democratische rechtsstaat) verschillende vormen kan krijgen en aangepast kan worden. als de historische ontwikkeling expliciet benoemd wordt, moet dit ook benoemd worden. Het komt wat willekeurig over waarom het een wel en het ander niet besproken wordt.

Visie naar opdrachten

Het venn-diagram vind ik eerder verwarrend dan verhelderend. Hoe de drie begrippen-clusters met elkaar samenhangen wordt niet verduidelijkt. Evenmin is duidelijk waarom

Waarom gekozen wordt voor innovatie, duurzaamheid en globalisering is niet duidelijk. Waarom is niet gekozen voor bijvoorbeeld ongelijkheid, oorlog en vrede en institutionalisering? Vele andere mogelijke indeling zijn mogelijk. Duidelijke motivering ontbreekt.

Denkwijzen

Zijn dermate algemeen van aard dat ze bijna geen betekenis hebben. Daarnaast ook weer willekeurig van aard. Waarom staat samenwerking er niet tussen? Of opkomen voor collectieve belangen? Etc.

Daarbij geldt dat onduidelijk is wat er precies mee bedoeld wordt. Wat is bijvoorbeeld beraad? Waarom wordt deze term gebruikt (is niet gebruikelijk)?

Tevens leggen deze concepten sterk nadruk op individualiteit en persoonlijke relaties, iets waarbij burgerschap niet zozeer de nadruk op ligt (zie boven). Empathie, communicatie lijken toch vooral interpersoonlijke aspecten te zijn.

Grote opdrachten

1. en 2.

Ik mis hier de veranderlijkheid van democratie. Ook hier wordt de historische context genoemd maar niet de mogelijkheden om democratie / democratische rechtsstaat aan te passen terwijl dit een essentieel en kenmerkend aspect is. Dit punt komt op veel punten terug. Ook bij de bouwstenen. Daar wordt dan gesproken over 'wording en werking'. Aanpassing/verandering staat daar niet expliciet in.

3. en 5.

In eerdere versies van het document lag bij 3. veel meer nadruk op idee dat de school een democratische omgeving is. Dat raakt aan de pedagogische vrijheid van de school. Goed dat dit er nu niet meer zo in staat. Bij 5. komt dit nu wel weer naar voren. 'school dient een oefenplaats voor omgaan met diversiteit' te zijn. Ik kan me voorstellen dat er scholen zijn die hier problematische aspecten in zien en weet niet of dit zo nodig is.

Twee GO's over digitaal en burgerschap vind ik wat veel in relatie tot beperktere aandacht voor bijvoorbeeld ongelijkheid (dat eigenlijk voornamelijk onder solidariteit valt, wat toch iets anders is dan ongelijkheid). Ook hier geldt weer: de navolgbaarheid van de keuzes voor de GO's is niet duidelijk.

Bouwstenen

Een stevig gefundeerd ontwikkelingspsychologisch of politiek socialisatie-perspectief op de ontwikkeling van kinderen en jongeren in relatie tot het aanbieden van lesstof ontbreekt. In de literatuurlijst staat een bron van Curriculum.nu maar hierin staat eigenlijk geen specifieke informatie over ontwikkelingspsychologische inzichten met betrekking tot burgerschap. De boeken van Rest zijn vooral gericht op morele ontwikkeling (en verouderd) en niet zozeer over burgerschap (waar recentelijk internationaal heel veel over geschreven is). De basis voor de keuzes is dus niet helder. Bij de bouwstenen zijn steeds enkele uitgangspunten geformuleerd maar wat die precies betekenen is mij niet helder ('leerlijn begint met accepteren van regels...'). Op welke uitgangspunten dit dan gebaseerd is, wordt niet uitgewerkt. Hoe verhoudt het zich tot wetenschappelijke inzichten?

Iets vergelijkbaars geldt voor 'belevingswereld'. Er staat daarmee wordt begonnen en concentrisch uitgewerkt wordt naar de gehele wereld. Maar wat betekent dit nu precies? Wanneer wordt belevingswereld betrokken? Wat betekent het dat het 'concentrisch' naar de gehele wereld wordt uitgebreid? Worden de contexten gelijk gesteld of zijn concepten anders uitgewerkt in andere contexten? hoe verhoudt dit zich tot de ontwikkel(fase) van leerlingen?

Verschil vmbo en havo/vwo

Bij verschillende bouwstenen wordt aangegeven dat de uitwerking voor de bovenbouw vmbo gelijk gesteld moet worden aan doelen voor de onderbouw. Geldt voor Bouwsteen 4 ook bijvoorbeeld dat de opmerkingen met streepjes op p.36 alleen voor havo/vwo gelden of ook voor vmbo? Dat is nu niet duidelijk. In elk geval is de formulering voor vmbo een heel vreemde keuze. Wat is hier de basis voor? Welke onderbouwing is hier voor? Wat zegt dat over het vermogen van vmbo'ers dat jullie veronderstellen? Waarop is dat gebaseerd? Zo geformuleerd zonder duidelijk keuze is niet te volgen.

Met name dit punt zit verder vrij dicht tegen een didactische uitwerking. Dat wordt niet geëxpliciteerd en onderbouwd. Maar zoals nu wordt voorgesteld en daarmee didactisch

wordt gestuurd moet heel erg duidelijk getoond worden dat dit stoelt op voldoende wetenschappelijke evidentie.

Bouwsteen 3: bij onderbouw po gaat het over zaken waar ik me over af vraag of dit wel over burgerschap gaat: primaire emoties, gevoelens/wensen van anderen. Waarom is dit burgerschap? dit moet dus bij definitie van burgerschap eenduidig geformuleerd worden.

Bouwsteen 4: zie punt bij 3. Waarom is dit nu precies burgerschap? zie bijv 'eigen grenzen herkennen (fysiek, emotioneel, seksueel)' Wat heeft de eigen grenzen mbt seksualiteit met burgerschap te maken?

Procesopmerking

Zoals gecommuniceerd vind ik de opzet van de feedback-sessies zeer problematisch. De organisatie verwacht dat mensen (docenten, schoolleiders, onderzoekers en andere experts) in hun eigen tijd de documenten van feedback voorzien. Als ik bij conferenties, scholingen, workshops etc aan docenten vraag wie feedback geeft dan is dat altijd een zeer kleine groep. Een belangrijke reden is dat mensen daar simpelweg geen tijd voor hebben. Het ondergraaft in sterke mate de legitimiteit van dit proces dat een product van docenten zou moeten zijn maar door weinig docenten bekeken is. Daarnaast vind ik ook het verzoek om aan onderwijsprofessionals en in dit geval aan ons als 'experts' om naar in onze eigen tijd naar deze producten te kijken problematisch. Bij elke feedbackronde heb ik netjes feedback gegeven. Bij elkaar heeft dat toch zeker zo'n 12-15 dagen gekost. Ook voor deze ronde ben ik alleen al met het lezen en formuleren van feedback bijna 2 dagen kwijt (en dan heb ik de bijeenkomst nog niet eens meegerekend). Ik blijf het een heel vreemde variant vinden dat mensen dit maar in hun eigen tijd moeten doen of 'vanuit hun maatschappelijke betrokkenheid'. De kwaliteit van de feedback komt dit ook niet ten goede omdat ik er niet de tijd aan kan besteden die nodig is om een dergelijk uitvoerig en belangrijk document verdient.

Omwille van de tijd ben ik er niet verder aan toegekomen.

Reactie 2

1. De eerste indruk die bij het lezen van de opbrengsten naar bovenkomt is: ik zie een grote nadruk op kennis en vaardigheden. De component attitude ontbreekt nagenoeg. Er wordt weliswaar even gesproken over een democratische houding of een kritische houding, maar niet hoe je die aanleert. Of zijn de ontwikkelteams ervan uitgegaan dat kennis en vaardigheden een middel zijn om attitudes aan te leren of te ontwikkelen? Dit zou een grote vergissing zijn.

Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap formuleert actief burgerschap onder andere als: de bereidheid en het vermogen om deel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren. Je moet je afvragen tegen welke componenten je zo'n burgerschapsconstruct af kan zetten. Vaak worden de competenties 'kennis', 'attitude' en 'vaardigheid' genoemd. Hoewel in rapporten over burgerschap het houdingsaspect vaak voorkomt, vind ik het nergens terug in deze laatste set opbrengsten. Ik kan nergens aanwijzingen vinden dat kennis en vaardigheid belangrijker zouden zijn (ook niet dat ze minder belangrijk zouden zijn). De afzonderlijke elementen kennis, vaardigheid en houding hangen onderling sterk samen en zijn in principe ondeelbaar doordat ze op contexten en personen zijn afgestemd. De component attitude of houding mag beslist niet ontbreken. Attitudes kun je omschrijven in termen van betrokkenheid en respect. Het gaat onder andere om een kritische en participatieve houding. Uitgaande van een pedagogische taak en de socialiserende functie van het onderwijs mag het onderwijs zich niet beperken tot het aanleren van kennis en vaardigheden. Waarden en houding zijn belangrijke onderwijsdoelen. Immateriële waarden als verdraagzaamheid, vergevingsgezindheid en liefde zijn verbindende krachten om sociale en culturele spanningen in de samenleving tegen te gaan. Dit onderstreept het belang van aandacht voor de ontwikkeling van attitudes in het burgerschapsonderwijs (en niet alleen om aan te sluiten bij de definitie van OCW).

2. Over Identiteit. De wettelijke opdracht tot burgerschapsvorming wordt door de overheid ontleend aan de socialisatiefunctie van het onderwijs. Dat ook persoonsvorming of identiteitsontwikkeling essentieel is voor burgerschap is duidelijk, het zijn meerdere kanten van dezelfde medaille. Bij burgerschap gaat het echter om sociale taken toch? Ligt Persoonsvorming dan niet meer in de voorwaardelijke sfeer?

3. Fijn dat er een raamwerk met conceptuele definities is gemaakt (p.23). Goed ook dat democratie bovenaan staat. Het is het verreweg het belangrijkste domein van burgerschap. Twee opmerkingen over het raamwerk: de samenhang is niet overal duidelijk en ik zie onderwerpen die geen burgerschap zijn.

Eerst de samenhang. Ik zie inconsistentie in de burgerschapsdefinitie. Het construct 'Democratie' kan samengevat worden in de democratische waarden vrijheid-gelijkwaardigheid-solidariteit. Dat wordt in de visie ook zo uitgelegd, prima. Maar er treedt verwarring en een soort verzuiling op als solidariteit in het raamwerk bij diversiteit wordt ondergebracht. Bovendien vraag ik mij af of diversiteit burgerschap is. Volgens mij is diversiteit een maatschappelijk thema, behorend bij een burgerschapsvaardigheid/sociale taak die je kunt omschrijven als 'omgaan met verschillen'. Dus: goed dat het erin zit, maar onderbrengen bij maatschappelijke vraagstukken lijkt logischer. Overigens zie ik op blz. 4 genoemd staan dat diversiteit een doel is van het onderwijs. Wellicht wordt hier deel bedoeld? Ook dit is niet juist: onderwijs heeft te dealen met diversiteit. De vraag is: hoe gaan wij hier mee om. Verder zou ik oppassen met het framen van diversiteit. Dus: niet in 'wij' 'zij' denken. Geen identiteitspolitiek, maar mensen mobiliseren op basis van hun verdienste of deskundigheid en op basis van hun gemeenschappelijk menszijn. Alle rassen en religies

zijn broeders en zusters. Gedeelde waarden. Liefde. De tribalismeschuif omlaag, de gedeelde menselijkheid omhoog.

Het tweede wat opvalt in het raamwerk is de veelheid van het aantal genoemde onderwerpen, wat de samenhang verzwakt. Ook dit heeft te maken met een onduidelijke definiëring van het concept Burgerschap. Weliswaar is overal een relatie met burgerschap, maar is het ook burgerschap? Ik zie bijvoorbeeld technologisch burgerschap, digitaal burgerschap, dit zijn toepassingscontexten van sociaal-maatschappelijke competenties. De inhoud blijft hiermee vaag omschreven. Biedt het raamwerk voldoende houvast om structureel gebruikt te worden?

Dus een suggestie ter verscherping van de samenhang: maak een verdeling in de componenten kennis, attitude en vaardigheid en reduceer het aantal conceptuele definities tot de kern waar het bij burgerschap om gaat, bijvoorbeeld: Democratisch handelen: het accepteren van en bijdragen aan onze democratische samenleving (onder meer deelnemen aan politieke besluitvorming). Dit construct verwijst naar een formele juridisch-politieke status met rechten en plichten verbonden aan staatsburgerschap, zeg maar "Mogen en Moeten". Een ander burgerschapsconstruct kan zijn Maatschappelijk verantwoord handelen, dat is gebaseerd op medeverantwoordelijkheid nemen voor en in de maatschappij. Het verwijst naar de bereidheid en het vermogen onderdeel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren, zeg maar "Kunnen en Willen". Er zullen meer mogelijkheden zijn, maar nu springt het te veel op en neer. De verschillende delen zijn op een aantal punten duidelijk en uitgebreid uitgewerkt, maar, zoals ook de vorige keer benoemd: maak het niet onnodig ingewikkeld, er komt al gauw een grote bult op het bordje van burgerschap want: veel zaken en onderwerpen zijn goed voor burgerschap, maar zijn geen burgerschap.

Reactie 3

VISIE OP BURGERSCHAP

- In het kader visie op het leergebied Burgerschap staan 3 basiswaarden ten grondslag: vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Ik spreek liever van gelijkwaardigheid i.p.v. gelijkheid omdat gelijkheid het verschil tussen mensen ontkent.
- Het benoemen van diversiteit bij burgerschapsvaardigheden alleen is niet voldoende. Diversiteit kan niet zonder inclusiviteit en andersom. Een diverse samenleving is niet per se een inclusieve samenleving. Inclusie is een voorwaarde voor het functioneren van een multiculturele samenleving.
- Oefenen bij burgerschapsvraagstukken doe je op het gebied van maatschappelijke en sociale vraagstukken.
- Hoofddoel van burgerschapsvorming; kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. Maatschappelijke vorming expliciet benoemen omdat een belangrijk onderdeel van burgerschapsvorming is: inzicht verkrijgen, bekwaam worden en vaardigheden ontwikkelen om te leren goed/beter te functioneren in de samenleving.
- De kop op pagina 4 is inhouden; verander deze in 'samen leven is een werkwoord'.
- Technologie, duurzaamheid en globalisering zijn grote, leergebied overstijgende thema's.

Mediawijsheid verdient een plek in het onderwijs. Jongeren moeten leren zich veilig te bewegen op internet. Volgens de Raad voor Cultuur is mediawijsheid 'het geheel van kennis, vaardigheden en mentaliteit waarmee burgers zich bewust, kritisch en actief kunnen bewegen in een complexe, veranderlijke en fundamenteel gemedialiseerde wereld'.

Mediawijs is een belangrijke competentie in onze maatschappij. Nederlandse kinderen lopen voorop in de wereld als het gaat om gebruik van internet. Ze zijn de hele dag online, maar weten de betrouwbaarheid van informatie maar moeilijk te beoordelen, blijkt uit de Monitor jeugd en media van Kennisnet. Ondertussen zijn de meningen verdeeld over de vraag of mediawijsheid een verplicht onderdeel van het onderwijsaanbod moet worden. Of dit nu gaat gebeuren of niet: ik vind dat scholen in ieder geval hun docenten moeten professionaliseren als het gaat om mediawijsheid en het mediawijs maken van leerlingen. Lesgeven over mediawijsheid is boeiend en leuk, omdat je hierbij veel creativiteit kunt gebruiken. Leerlingen zijn betrokken en enthousiast, omdat het over hun leefwereld gaat. Bijvangst is dat je als docent meteen op de hoogte bent van de laatste ontwikkelingen op (sociale) mediagebied.

Op pagina 7 staat: 'Als basis voor het curriculum voor burgerschapsvorming onderscheiden we de volgende denk- en werkwijzen: beraad, communicatie, handelingsvermogen, geweldloos communiceren, onderzoek en waarheidszin, empathisch vermogen en moreel en ethisch denken en handelen en kritisch denken en handelen.

In zou hier het volgende van maken: Als basis voor het curriculum voor burgerschapsvorming onderscheiden we de volgende denk- en werkwijzen: overleggen en onderhandelen, communiceren, handelingsvermogen, onderzoek en waarheidsvinding, empathisch vermogen en moreel en ethisch denken en handelen en kritisch denken en handelen.

Algemeen commentaar

Ik ben heel erg blij dat in het curriculum niet alleen 'van buiten naar binnen' wordt gewerkt, maar ook 'van binnen naar buiten'. Bij 'van binnen naar buiten' staat de (innerlijke) belevingswereld van de leerling centraal. Bij burgerschap moeten leerlingen de kans krijgen om te ontdekken wie ze zijn en wat ze willen zijn. En wat zij samen met anderen nodig hebben om dit voor elkaar te krijgen. We doen hen pas echt recht en zijn pas echt effectief als we de combinatie van identiteits- en persoonsvorming, sociale vorming en maatschappelijke vorming in burgerschap verankeren. En dit is stevig verankerd in het curriculum.

In het conceptvoorstel komt duidelijk naar voren en wordt inhoud gegeven aan wat er nodig is om burgerschapscompetenties van leerlingen effectief te bevorderen.

Er wordt bijzonder goed inhoud gegeven aan het kennisdeel, vaardighedendeel en vormingsdeel.

Reactie 4

Allereerst mijn complimenten voor de degelijke uitwerking.

1. Voor ik begon te lezen vroeg ik me af welke indeling zou worden gemaakt. Ik zou zelf kiezen voor:

Democratie

- Vrijheid
- Gelijkheid
- participatie

Samenleven

- wat bindt ons
- culturele diversiteit
- gemeenschappen

Nederland in de wereld

- koloniën en bezettingen
- emigratie en immigratie
- Europa en globalisering

Vergelijk ik mijn indeling met die uit het concept dan zie ik enkele verschillen. Ik zou meer aandacht geven aan:

- gelijkheid
- het met elkaar samenleven
- en de positie van Nederland in de wereld als overkoepelend derde thema. Dit kan ook het historisch perspectief versterken.

2. In de hele tekst ligt soms te zeer de nadruk op aanpassing. Bijv. aanpassing op algemeen geldende waarden i.p.v. te onderzoeken welke waarden ten grondslag liggen aan bepaald gedrag. Verderop staan diverse voorbeelden.

3. Op pag. 4 'scholen zelf zijn meer of minder divers'. Segregatie wordt niet geproblematiseerd. Vanuit het perspectief van een inclusieve samenleving graag meer diversiteit.

In het voorstel wordt nergens aangegeven wat de invloed van de context is op de invulling en uitwerking van burgerschapsvorming. Ik denk dan met name aan sociale en culturele segregatie!

Veel onderzoek laat zien dat burgerschapsvorming een andere invulling krijgt in de diverse schooltypen en denominaties, mede door verschillen in leerlingenpopulatie.

4. Burgerschapsvormende denk- en werkwijzen prima, maar er kan nog meer aandacht zijn voor verschillende perspectieven, onderliggende waarden en belangen. Zij lijken nu sterk convergerend geformuleerd te zijn, kritische opstelling (vrijheid) zou meer benadrukt kunnen worden.

5. Goed dat er een link wordt gelegd met andere leer- en vakgebieden en examenprogramma's. De tekst is inderdaad een verdere uitwerking van het vakgebied en geeft scholen handreikingen.

Ik vraag me wel af hoe zichtbaar kan worden gemaakt wat een school nu daadwerkelijk doet. Interessant lijkt mij ook om aan te geven welke onderdelen van het voorstel niet ondergebracht kunnen worden in andere vakgebieden en hoe de school deze onderdelen dan apart kan organiseren.

Een aantal specifieke punten in de tekst:

Op pag. 3 wordt socialisatie neergezet als aanpassing. Socialisatie kan ook gericht zijn op kritische burgers. Nu wordt een tegenstelling geschetst tussen persoonsvorming (vrijheid) en socialisatie (aanpassing). Socialisatie kan, in een hele mooie samenleving, ook gericht zijn op gelijkheid en bevorderen vrijheid.

Pag. 5 deliberatieve. Te veel nadruk op overeenstemming. Verschillende belangen kunnen botsen. De overeenstemming is dan op het niveau van constateren van verschillen. Vaak worden afspraken gemaakt die in ieder geval door een meerderheid worden ondersteund. Dit is iets anders dan overeenstemming.

Pag. 6 waarom deze 3 'Technologie, duurzaamheid, globalisering'. En bijv. niet gezondheid (komt wel een paar keer terug) en cultuur (als culturele uiting zou het meer aandacht kunnen krijgen)

Pag. 7 Waarom alleen kennis en vaardigheden, bij burgerschapsvorming gaat het toch vooral om attitudes (meningen en gedrag)!!! Noem een paar keer in tekst de relevantie van attitude-ontwikkeling.

Pag. 10 'Leerlingen leren over het belang en het proces van waarheidsvinding; leren hoe kennis uiteindelijk berust op overtuigingen, en hoe zij deze overtuigingen kunnen rechtvaardigen'. Eerste deel staat haaks op tweede deel. En is waarheidsvinding wel mogelijk? Altijd wiens waarheid!

Pag. 11 Empathie meer richten op betrokkenheid bij anderen (nu te cognitief)

Pag, 11 Moreel handelen: afwegen op waarden of algemeen geldende regels. Meer nadruk leggen op onderliggende waarden en verschillen in waarden. Nu lijkt het of er algemeen geldende waarden zijn.

Pag, 12 Ethisch oordelen. Ook hier lijkt het of er een ethiek is!!

Pag. 17 Vrijheid en gelijkheid. Gelijkheid wordt hier niet uitgewerkt. Denk aan gelijke kansen, bestrijden ongelijkheid, vermindering machtsverhoudingen. Het gaat nu vooral over vrijheid, dat is maar de helft van het democratische verhaal.

P. 17 Macht, meer over machtsverhoudingen graag!

P.18 democratische cultuur. Laatste deel te verdedigend. Juist mensen uitdagen om hun mening te geven en deel te nemen aan maatschappelijk debat.

p. 18 Identiteit, Toevoegen: een democratische samenleving biedt mensen de mogelijkheid een eigen identiteit te ontwikkelen.

p. 19 Diversiteit. Gelijkwaardigheid en gelijke behandeling dient te worden bewaakt!! Waarom niet dient te worden bevorderd. Is nog niet af.

Bij de grote opdrachten soms teveel 'bewakend' taalgebruik.

p. 21 'Globalisering voltrekt zich gedeeltelijk binnen en gedeeltelijk buiten de kaders van de democratie'. Ja, wel binnen de dominante neo-liberale invulling van globalisering. Globalisering is op zich een neutrale term.

p. 24 woordje onrecht, beter ongelijkheid.

p. 25 fase 4, ook hier weer heel erg behoudend geformuleerd. Als verdediging van de rechtstaat i.p.v. versterken van de rechtstaat.

p. 28 fase 4. Hier is het veel uitdagender geformuleerd. Mooi.

p. 31 toetsen aan morele en ethische principes. Die zijn er helemaal niet. Okay, er zijn dominante waarden en ethische visies.

p. 43 Bij solidariteit is het wel veel meer als keuze geformuleerd (Minder dwingend dan bij andere onderwerpen). Helaas, is dat de situatie in de huidige samenleving: dat solidariteit niet als 'algemeen geldend principe' wordt gezien.

p. 44 'Betrek thema's rond rechtvaardigheid en solidariteit structureel op een of enkele mondiale thema's (duurzaamheid, globalisering, gezondheid en technologische ontwikkelingen) en laat leerlingen deze in relatie tot elkaar op morele en ethische dimensie onderzoeken'. Mooi de formulering 'op morele en ethische dimensie onderzoeken'.

Reactie 5

Over de rol van technologie heb ik weinig opmerkingen. Wel lijkt hier enorm veel overlap te zijn met Mens en Maatschappij. Er staat bij de opdrachten wel steeds waar relaties liggen met Mens en Maatschappij, maar volgens mij is er verzuimd na te gaan of er wel voldoende onderscheid is. Ik zou er op willen aandringen niet slechts de relaties te noemen, maar exact aan te geven waar het onderscheid zit (wat behoort tot Burgerschap en wat behoort tot Mens en Maatschappij). Dan wordt vanzelf duidelijk waar de overlap allemaal zit. Sowieso valt het aantal opdrachten op dat zelfs letterlijk dezelfde titel heeft als bij M&M. Dat alleen al moet reden tot zorg zijn.